

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНУ ЕКОЦИД В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

PROBLEMS OF DEFINING AND IMPROVING THE CONCEPT OF THE CRIME OF ECOCIDE IN CRIMINAL LAW

Яворська В.Г., к.ю.н., доцент,
завідувач кафедри права

*Львівський інститут Приватного акціонерного товариства
«Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»*

Стаття присвячена аналізу проблем визначення та вдосконалення поняття злочину екоцид в кримінальному праві. Війна вплинула на екологічну безпеку на десятиліття для нашої держави. В нормах міжнародного права вказані діяння кваліфікуються з позиції воєнних злочинів, проте наявні підстави для визначення злочину екоциду. Актуальність статті пояснюється необхідністю вирішення питань до формулювання статті 441 Кримінального кодексу України, змісту понять, необхідності визначення кваліфікованих ознак злочину екоцид. Мета статті визначається необхідністю проаналізувати проблеми визначення та вдосконалення поняття злочину екоцид. Значення надається питанню фіксації та визначенню розміру збитків внаслідок вчинення екоциду. Вказаний процес довготривалий і повну шкоду можна побачити тільки через певний період. Недостатність практики застосування закону не сприяє вдосконаленню розуміння норми права про відповідальність за екоцид. Забезпечити екологічну безпеку в державі можна за умови правильного формулювання злочинів, які викликають загрози для екологічної безпеки.

Вдосконалення статті 441 Кримінального кодексу України необхідне для правильного визначення та кваліфікації діянь, які несуть загрозу екологічній безпеці, дослідження потреби виділити окрему частину при спричиненні екологічної катастрофи, врахування обставинки та мети вчинення злочину, встановлення наслідків злочину, вирішення питань фіксації та визначення розміру збитків внаслідок вчинення екоциду, проведення уточнення понять при визначенні екоциду.

Закріплення норми права про екоцид на міжнародному рівні важливе для можливості відшкодувати шкоду нашій державі, яка заподіяна природі внаслідок екоциду під час війни.

Перспективи подальших розвідок пов'язані з вдосконаленням визначення поняття екоцид, проведення дослідження напрямків вдосконаленням норм права з вказаного питання, вивчення питань відшкодування шкоди, яка спричинена екоцидом нашій державі.

Ключові слова: екоцид, війна, збитки, Кримінальний кодекс України, міжнародне право.

The article is devoted to the analysis of the problems of defining and improving the concept of the crime of ecocide in criminal law. The war affected environmental security for decades for our state. The norms of international law qualify these actions as war crimes, but there are grounds for defining the crime of ecocide. The relevance of the article is explained by the need to resolve issues related to the wording of Article 441 of the Criminal Code of Ukraine, the content of concepts, the need to determine the qualified features of the crime of ecocide. The purpose of the article is determined by the need to analyze the problems of defining and improving the concept of the crime of ecocide. Importance is given to the issue of fixing and determining the amount of damages due to the commission of ecocide. This process is long-term and full damage can be seen only after a certain period. The inadequacy of the practice of applying the law does not contribute to improving the understanding of the law on responsibility for ecocide. It is possible to ensure environmental safety in the state provided that the crimes that cause threats to environmental safety are correctly formulated.

The improvement of Article 441 of the Criminal Code of Ukraine is necessary for the correct definition and qualification of acts that pose a threat to ecological safety, the study of the need to allocate a separate part when causing an ecological disaster, taking into account the situation and purpose of the crime, establishing the consequences of the crime, solving issues of fixing and determining the amount of damages as a result of the commission ecocide, clarification of concepts when defining ecocide.

Consolidation of the law on ecocide at the international level is important for the possibility of compensating our state for the damage caused to nature as a result of ecocide during the war.

Prospects for further research are related to improving the definition of ecocide, conducting research on ways to improve legal norms on this issue, studying issues of compensation for damage caused by ecocide to our state.

Key words: ecocide, war, damage, Criminal Code of Ukraine, international law.

Постановка проблеми. В представленій Президентом України на саміті G20 Українській формулі миру один з десяти пунктів присвячений захисту природи та зупиненню екоциду [1].

Вплив війни на екологію значно зменшив можливості для українців, які зараз проживають на території нашої держави та майбутніх поколінь [2]. Під час війни значна частина території, на якій можна здійснювати сільське господарство знищена на довгий період через пошкодження ґрунту внаслідок вчинення екоциду. Війна руйнує не лише довкілля в Україні, але й вже спричинила низку проблем для Європи [3]. Організація Об'єднаних Націй відмічає довгу тривалість шкоди від війни для екосистем і природних ресурсів, яка виходить за межі національних територій та період життя одного покоління [4, с. 94].

Важливе значення в міжнародному праві мають положення з приводу відповідальності за незаконне використання природних сил, поставлених на службу людині, намагаючись під час збройного конфлікту отримати воєнну перевагу внаслідок їх руйнування [4, с. 101].

З цього приводу можна погодитися з позицією Сиводєд І. про правове регулювання екоциду в міжнародному праві, що: «Римський статут 2002 р. Міжнародного кримінального суду згадує навколишнє середовище лише раз у контексті військових злочинів і в ситуаціях, що юридично кваліфікуються як збройні конфлікти. Проте, окрім військових злочинів, ще одним інструментом захисту навколишнього середовища під юрисдикцією МКС є злочини проти людяності, але ця категорія має суто антропометричний характер і полягає у руйнуванні навколишнього середовища шляхом «вчинення масової або систематичної атаки» проти мирного населення» [5, с. 62].

Заборона використовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довгострокової і серйозної шкоди природному середовищу визначена в Додатковому протоколі до Женевських конвенцій щодо захисту жертв війни 1949 року. В Римському статуті Міжнародного кримінального суду такі злочини віднесено до воєнних злочинів [6, с. 170]. В нормах міжнародного права вказані діяння кваліфікуються з позиції воєнних злочинів, проте

довгий період пропонують масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, вчинення інших дій визначати екоцидом.

Проте, за всю історію від запровадження поняття екоцид в кримінальному праві нашої держави склади злочинів за шкоду, яка заподіяна довіклію визнаються недостатніми [7]. Залишаються питання до формулювання статті 441 Кримінального кодексу України (далі – КК України), змісту понять, необхідності визначення кваліфікованих ознак злочину.

Наукові публікації та дослідження з теми. Питання визначення екоциду в період війни активно досліджується в засобах масової інформації, в науковій літературі, при практичних дискусіях, на державному та міжнародному рівні.

М. П. Куцевич проаналізував міжнародно-правовий та національний аспекти кримінальної відповідальності за екоцид. О. В. Базов досліджував засади захисту довкілля в діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя та міжнародно-правову відповідальність в сфері навколишнього середовища. І. Сиводед вивчає процесуальні питання, зокрема розслідування геноциду та екоциду в умовах воєнного часу.

Проте, з початком війни в нашій державі та вчиненням екоциду виникають дискусійні питання до визначення та вдосконалення поняття злочину екоцид в кримінальному праві.

Мета статті – проаналізувати проблеми визначення та вдосконалення поняття злочину екоцид.

Виклад основного матеріалу. В Україні з початком війни проблеми визначення та вдосконалення екоциду в кримінальному праві набули великої актуальності з причини неодноразового вчинення вказаного злочину.

Здійснення підризу дамби Каховської ГЕС на тимчасово окупованій території Херсонської області визначений екоцидом та заподіяв знищення цивільного населення України, нанесення незворотної шкоди довіклію, тваринному та рослинному світу не тільки Херсонської, Миколаївської та Одеської областей України, а всього Чорноморського регіону [8].

Зважаючи на значний негативний вплив на екологію та часто незворотні зміни для навколишнього природного середовища потрібно проаналізувати можливість вдосконалення поняття екоциду і відповідальності за вказаний злочин.

Проблеми визначення та вдосконалення поняття злочину екоцид наділені дискусійними моментами в галузі кримінального та кримінального процесуального права:

1. Вчинення екоциду відрізняється тривалістю злочину, вчиненням великої кількості злочинів у період війни та проблемами у кваліфікації.

2. Екоцид відрізняється формулюванням злочину, яке відмінне від прийнятого значення формальних та матеріальних складів:

- від звичайних формальних складів необхідністю практичного встановлення крім діяння ще створення вказаним діянням у конкретному випадку реальної небезпеки настання наслідків у вигляді екологічної катастрофи;

- від звичайних матеріальних складів не обов'язковістю настання таких наслідків для визнання злочину закінченим [9].

В даному випадку формулювання злочину екоцид передбачає, що дії можуть спричинити екологічну катастрофу, проте злочин кваліфікується незалежно від настання екологічної катастрофи, але кваліфікованих видів злочину при настанні екологічної катастрофи не визначено в законі.

Про вказану конструкцію згадував Коцевич М. П. ще у 2007 році, а саме при аналізі об'єктивної сторони екоциду виділив первинні наслідки при масовому знищенні рослинного або тваринного світу та похідний наслідок – загроза виникнення екологічної катастрофи. В першому варіанті вчений вбачає матеріальний склад злочину, в другому – створення небезпеки [10].

Поділ достатньо зрозумілий, проте чи в даному випадку можна однозначно визначити матеріальний склад злочину і яким чином оцінити можливість настання загрози екологічної катастрофи. Виникає необхідність передбачення кваліфікуючих ознак злочину при настанні екологічної катастрофи, адже зараз стаття 441 КК України складається з однієї частини, яка охоплює і створення небезпеки настання екологічної катастрофи і настання екологічної катастрофи, доцільно визначити частину 2 статті 441 КК України, в якій вказати кримінальну відповідальність за спричинення екологічної катастрофи. Правильно наголошує Коцевич М. П. про невідповідність вказаного формулювання переважній практиці відповідальності при створенні небезпеки та реальному настанні наслідків [10]. Але на даний момент редакція статті 441 КК України не змінилася, навіть враховуючи неодноразові випадки вчинення екоциду під час війни та рівень загрози.

3. Потреба запровадження поняття «воєнний екоцид», що відрізняється заподіянням шкоди з військовою або політичною метою [1]. При кваліфікації екоциду не враховується обстановка вчинення цього злочину, проте під час війни екоцид набуває більшої загрози, можливості впливати на населення, забезпечити страх, необхідність підготування до важких наслідків, неможливість швидко та правильно ліквідувати наслідки при настанні екологічної катастрофи з причин окупації території або постійних обстрілів. В такому випадку зважаючи на велику загрозу доцільно визначити частину 3 статті 441 КК України, яка регламентуватиме вчинення екоциду під час війни в державі, а саме від періоду оголошення військового стану, а також при наявності збройних конфліктів на території їх виникнення, адже з 2014 року велика загроза на Сході нашої держави виникла через пошкодження чи знищення підприємств, які становили загрозу для екологічної безпеки. Важко не згадати про мету вчинення екоциду в період війни, адже вона часто наділена потребою збільшити перевагу під час військових дій, залякати населення, досягнути політичного впливу, з таких причин необхідна окрема кваліфікація в КК України з врахуванням обстановки вчинення злочину та мети вчинення екоциду. Звичайно, покарання за такий злочин повинно визначатися більше, порівняно з вчиненням екоциду без кваліфікуючих ознак.

4. Відповідно до статті 49 КК України при вчиненні екоциду застосовується звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності, відповідно у випадку вчинення особливо тяжкого злочину, яким визнається екоцид, строк давності визначається в п'ятнадцять років [11]. Проте, від вчинення екоциду наслідки можна відчувати протягом десятиліть. Пропозиції не застосовувати строки давності притягнення до кримінальної відповідальності відомі науковій юридичній літературі [10]. Проте навіть після внесення змін до цієї статті в березні та грудні 2022 року, після початку війни, вказані пропозиції не взяті до уваги. Відповідно до статті 49 та 80 КК України норми права відносно давності притягнення до кримінальної відповідальності за екоцид залишається без змін. В таких умовах важко забезпечити превенцію від вчинення нових злочинів. Зважаючи на загрозу екологічній безпеці та продовження війни правове регулювання строків давності притягнення до кримінальної відповідальності потребує вдосконалення і заборони застосування строків давності притягнення до кримінальної відповідальності відносно вчинення злочину, передбаченого статтею 441 КК України.

5. Проблеми в проведенні моніторингу заподіяної шкоди внаслідок екоциду, адже забруднення відрізняється властивістю накопичуватися через опади або залишатися в повітрі [12].

6. Фіксація та визначення розміру збитків внаслідок вчинення екоциду передбачає проблеми: збитки неможливо всі підрахувати через окупацію, проведення військових дій, від-

шкодувати шкоду не завжди можна з причини знищення рідкісних видів тварин, рослин, які занесені до Червоної книги, природні процеси не завжди можна оцінити і відшкодувати, вплив хімічних сполук може виявитися негативним для продовження здійснення сільського господарства на певних територіях, довготривалий вплив на екосистему матимуть затонулі кораблі на територіях бойових дій, виникає забруднення річок бактеріями. Вказаний процес довготривалий і повну шкоду можна побачити тільки через певний період.

Завданням екологічних інспекторів називають правильну фіксацію та визначення розміру збитків для відшкодування шкоди за рахунок держави агресора [13]. Збитки екології можна буде відновити не через одне десятиліття, зокрема для відновлення лісу потрібно, щоб вирости нові дерева, а це двадцять або тридцять років. Вибухи, хімічні речовини, бойові дії негативно впливають на ґрунти, повітря, водні ресурси, тварин, птахів, рослини [13].

В такому випадку потрібен механізм відшкодування шкоди за наслідки, які спричинені вчиненням екоциду під час війни та збройних конфліктів.

7. Необхідність уточнення норми права про екоцид в міжнародному праві [14] враховуючи масштабність, довгий період тривалості, заподіяну шкоду.

8. Потреба уточнення понять, які використовуються для поняття екоцид та зменшення неоднозначних понять [14]. Найбільш важливим поняттям для екоциду називають масове знищення рослинного та тваринного світу, яке можна визначити в тексті КК України, зокрема встановити показники масового знищення в примітці до статті 441 КК України. В статті 441 КК України потрібно вказати перелік дій, які можуть спричинити екологічну катастрофу, якщо вказаний перелік великий, потрібно вказати основну групи таких дій.

9. Наявність невеликої практики застосування норми права про вчинення екоциду. В 2022 р. Офіс генерального прокурора відкрив 16 кримінальних проваджень за статтею про екоцид. Наприклад, такими випадками потрібно визнавати провадження прокуратури через загибель кількох мільйонів птахів на фабриці у Чорнобаївці Хер-

сонської області, провадження через обстріли росіянами ядерної установки «Джерело нейтронів» у Харкові [14]. Вперше повідомлено про підозру за вчинення екоциду в 2022 р. З 2015 до 2022 р. Держекоінспекція перевіряла факт забруднення річок, внаслідок цього відбулися незворотні зміни в екосистемі [1]. Недостатність практики застосування закону не сприяє вдосконаленню розуміння норми права про кримінальну відповідальність за екоцид.

З вказаного зрозуміло, що збройна агресія Російської Федерації проти України посилює потенційні загрози державному суверенітету та територіальній цілісності України [15, с. 76]. Виникає загроза для екологічної безпеки нашої держави. Вдосконалення правового регулювання екоциду в кримінальному праві необхідне для відновлення екологічної безпеки та зменшення загрози, яка виникає під час війни.

Висновки. Вдосконалення статті 441 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за екоцид, необхідне для правильного визначення та кваліфікації діянь, які несуть загрозу екологічній безпеці, дослідження потреби виділити окрему частину при спричиненні екологічної катастрофи, врахування обстановки та мети вчинення злочину, встановлення наслідків злочину, вирішення питань фіксації та визначення розміру збитків внаслідок вчинення екоциду, проведення уточнення понять при визначенні екоциду.

Варто підтримати пропозиції, висловлені в науковій юридичній літературі з приводу не застосування строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення екоциду.

Закріплення норми права про екоцид на міжнародному рівні, зокрема в Римському статуті важливе для можливості відшкодувати шкоду нашій державі, яка заподіяна природі внаслідок екоциду під час війни.

Перспективи подальших розвідок пов'язані з вдосконаленням визначення поняття екоцид, проведення дослідження напрямків вдосконаленням норм права з вказаного питання, вивчення питань відшкодування шкоди, яка спричинена екоцидом нашої державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Екоцид в Україні: за що Росія виплачуватиме репарації? 27.01.23. *Savednipro*. URL : <https://www.savednipro.org/ekocid-v-ukrayini/>
2. Попова О. Згуртованість проти екологічної шкоди для цивілізаційного «дому» ZN, UA. *Дзеркало тижня*. 12 березня 2023. <https://zn.ua/ukr/reforms/ne-dopustiti-ekolohichnoho-vidstupu.html>
3. Бекало М. Українці відчують на собі: у ЗСУ заявили про екоцид й опублікували моторошні дані. 06.11.2022. *24 канал*. URL: https://24tv.ua/zsu-zayavili-pro-ekotsid-motorosna-statistika-ruynuvan-zbitkiv_n2192884
4. Базов О. В. Правові і інституційні засади захисту довкілля в діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 2. С. 88–107.
5. Сиводед І. Розслідування геноциду та екоциду в умовах воєнного часу. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. *Юридичні науки*. Випуск 2 (62). 2022. С. 59-64.
6. Базов О. Деякі питання міжнародно-правової відповідальності у сфері навколишнього природного середовища. *Міжнародний судовий форум : «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав»* (м. Київ, 7 листопада 2019 року) : Збірник матеріалів. Київ, 2019. С. 164–172.
7. Генеза екоциду: на межі між війнами, науковим доробком та політичними іграми. Частина 1. Екологія право людина. *Верховенство права для захисту довкілля*. <http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/GENEZA-EKOTSYDU1205.pdf>
8. Безпрецедентний злочин екоциду підтвердив російське послідовне знищення незліченної кількості цивільного населення України та нанесення незворотної шкоди довкіллю, – Комітет з питань екологічної політики та природокористування. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. 11 червня 2023. *Верховна Рада України*. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/237676.html
9. Екоцид, воєнні злочини в розумінні національного і міжнародного права: призма трагедії на Каховській ГЕС. Екологія право людина. *Верховенство права для захисту довкілля*. http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/GES.-EKOTSYD.-Voyenni-zlochyny.-RS_2023.pdf
10. Куцевич М. П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти : дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. 274 арк. Бібліогр.: арк.193-225.
11. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131 : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 30.07.2023).
12. Кречетова Д. Ми втрачимо Запорізьку область, якщо вибухне АЕС. Міністр захисту довкілля про наслідки екоциду в Україні. *Українська правда. Життя*. 13.09.2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/09/13/250400/>
13. «Випалена земля». Як війна впливає на екологію півдня України? *Радіо Свобода* «Новини Приазов'я». URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-viyna-pivden-ekolohiya-spalena-zemlya/32191731.html>
14. Колодяжна Д. Росія вбиває довкілля України. Чи можна покарати її за екоцид? *ZMINA*. : <https://zmina.info/articles/rosiya-vbyvaye-dovkillya-ukrayiny-chy-mozhna-pokaraty-moskvu-za-ekocyzd/>
15. Hubanova, T., Shchokin, R., Hubanov, O., Antonov, V., Slobodianuk, P. & Podolyaka, S. (2021). Information technologies in improving crime prevention mechanisms in the border regions of southern Ukraine. *Journal of Information Technology Management, Special Issue*, 75–90.